

Renata Urban

Judaica w Muzeum w Pińczowie

Studia Muzealno-Historyczne 8, 161-173

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Renata Urban (Kielce)

Judaica w Muzeum w Pińczowie

Muzeum Regionalne w Pińczowie zgromadziło w swoich zbiorach judaika, które należą do Działu Artystyczno-Historycznego. Ogólny zasób zabytków kultury żydowskiej skatalogowanych w Księdze Inwentarzowej Działu Artystyczno-Historycznego wynosi 87. W Księdze Depozytów figuruje Tora z synagogi w Jędrzejowie. Większość obiektów została zakupiona od osób prywatnych.

Przeważająca część zbiorów znajduje się na wystawie muzealnej, która jest rozbudowywana wraz z napływem nowych muzealiów. W magazynie są zaledwie dwa zabytki, których stan zachowania nie pozwala na umieszczenie ich na ekspozycji. Proweniencja pewnej grupy obiektów i ich związek ze społecznością żydowską nie jest jednoznaczny. Tutaj nie zostały one omówione.

Stan zachowania większości obiektów jest bardzo dobry i dobry. Najgorzej zachowane są: scyzoryk i 4 drejdle (pokryte rdzą), kolby cykorii, kieliszek kiduszowy, niewymieniony niżej, jest lekko zgnieciony i pęknięty.

Pierwsze zabytki kultury żydowskiej zostały zakupione w latach dziewięćdziesiątych XX w. i stanowią bardzo ważną część ekspozycji w budynku Muzeum Regionalnego, będącej uzupełnieniem do udostępnionej zwiedzającym, zachowanej w Pińczowie Synagogi Starej z przełomu XVI/XVII w. To właśnie w niej w trakcie prac konserwatorskich (maj–październik 2002 r.) z zagłębień i szczelin przy portalu, prowadzącym do sali kahalnej, i na ścianie południowej wydobyto zwinięte karteczki z modlitwami. Są na nich: Psalm 6, Psalm 135, fragment Midraszu, modlitwa na Nowy Rok; na ostatniej widać jedynie ślady pisma ręcznego – wyblakłe z biegiem lat litery są niestety trudne do odczytania.

Najliczniejszą grupą zabytków piśmienniczych są modlitewniki w języku hebrajskim. Najcenniejsze z nich były używane w czasie modlitw podczas różnych świąt, np. modlitewnik na Pesach, modlitewnik do Izraelitów na Święto Pojednania (Jom Kipur), modlitewnik na Nowy Rok (Rosz ha-Szana) – „Do narodu Izraela”. Wszystkie pochodzą z okresu międzywojennego.

Muzeum posiada również jedną z czterech części dzieła Josefa Karo *Szulchan Aruch* (Nakryty stół): *Prawo cywilne, karne, administracyjne*, wydane w opracowaniu we Lwowie w 1882 r. Ponieważ autor szesnastowiecznego oryginału sam stworzył

kodeks prawa dla Sefardyjczyków, pominięte w nim zostały tradycje i obyczaje Aszkenazyjczyków. Dlatego też krakowski talmudysta Mosze ben Israela Isserles uzupełnił to dzieło o dodatek *Mapa* (Obrus). Wydawać by się mogło, że cenniejsze pod względem wystawienniczym powinno być raczej wydanie zbioru praw Isserlesa, jednak to Karo zapoczątkował normy praktycznego postępowania (Halacha). Kolejnymi pozycjami w zbiorach są książki: *Kości Józefa* (Warszawa 1882 r.) i *Wspaniałość Izraela* (Warszawa 1902 r.). Wszystkie wydania znajdujące się w zbiorach muzeum są skatalogowane w Reszima¹. Uzupełnieniem tej części ekspozycji jest matryca drukarska (a raczej jej część) do księgi „Rozmowy życia” z początku XIX w.

Tora, Pięcioksiąg Mojżeszowy, Pięć Ksiąg Starego Testamentu, Tanach, Zakon, Prawo. Tak wiele słów na jej wyrażenie pozwala nam myśleć o Torze w sposób szczególny. Bóg objawił ją Mojżeszowi i Izraelitom na górze Synaj. Obecnie muzeum posiada tylko fragmenty Tory z pińczowskiej synagogi. Na ekspozycji pokazywany jest tylko jeden: jest to początek Księgi Rodzaju (Bereszit). W Synagodze Starej w Pińczowie było kilkadziesiąt rodaków, wśród których znajdowały się setki uszkodzonych zwojów Tory, niespełniających już wymaganych norm². W muzeum znajduje się też obszerniejszy fragment Tory z okresu międzywojennego, pochodzący z jędrzejowskiej synagogi. Zawiera on Księgę Rodzaju (Bereszit), Księgę Wyjścia (Szemot) i część Księgi Kapłańskiej (Wajikra).

Do czytania zwoju pergaminowego pomocny i nieodzowny jest jad, pałeczka w kształcie ręki z wyciągniętym palcem wskazującym. W zbiorach znajdują się dwa takie obiekty. Większy, o długości 31 cm, wykonany jest z cienkiej srebrnej blachy, górna część rękojeści jest bogato zdobiona w cztery detale umieszczone pomiędzy dwoma kulami: dwa kwiaty, lew i turkus. Jad zakończony jest wizerunkiem Żyda czytającego Torę: postać stoi w środku gwiazdy Dawida. Mniejszy jad (9 cm) jest raczej wersją podrózną, wykonaną z tańszego metalu (cynk lub cyna?). Widnieje na nim napis w języku hebrajskim *Szadaj* (Wszzechmogący).

Z obiektów papierowych w zbiorach judaistycznych muzeum pińczowskiego znajdują się: akt urodzenia Chawy Machof, wypisany przez prowadzącego księgi Pińczowskiego Okręgu Bóżniczego z dnia 12 lipca 1889 r., oraz dokument wystawiony przez Magistrat Pińczowa dla Moszka (wł. Mosze) Jankiela Karmioła, zwalniający go z opłaty sądowej w sprawie z firmą „Diablo–Separator”, związanej ze sporem o wirówkę do mleka.

Obok dokumentów wystawione są trzy bardzo interesujące pieczęcie: tłokowa z częściowo nieczytelnym tekstem (poł. XIX w.), adwokata Perla Natana Kupfera, której treść informuje, że kancelaria była w domu mającym w XIX w. numer katastralny

1 Czyli weszły do zasobów bazy danych o drukach żydowskich prowadzonej w Muzeum Historii Żydów Polskich Polin w Warszawie. Reszima (wykaz) jest to katalog druków w językach hebrajskim i żydowskim, które powstały na ziemiach polskich.

2 Sz.A. Abelle, *Ożywienie społeczne w czasie I wojny światowej*, w: *Sefe-Zikaron le-khilat Pińczów* (Księga Pamiątkowa dla Gminy Pińczów), Tel Awiw, 1970.

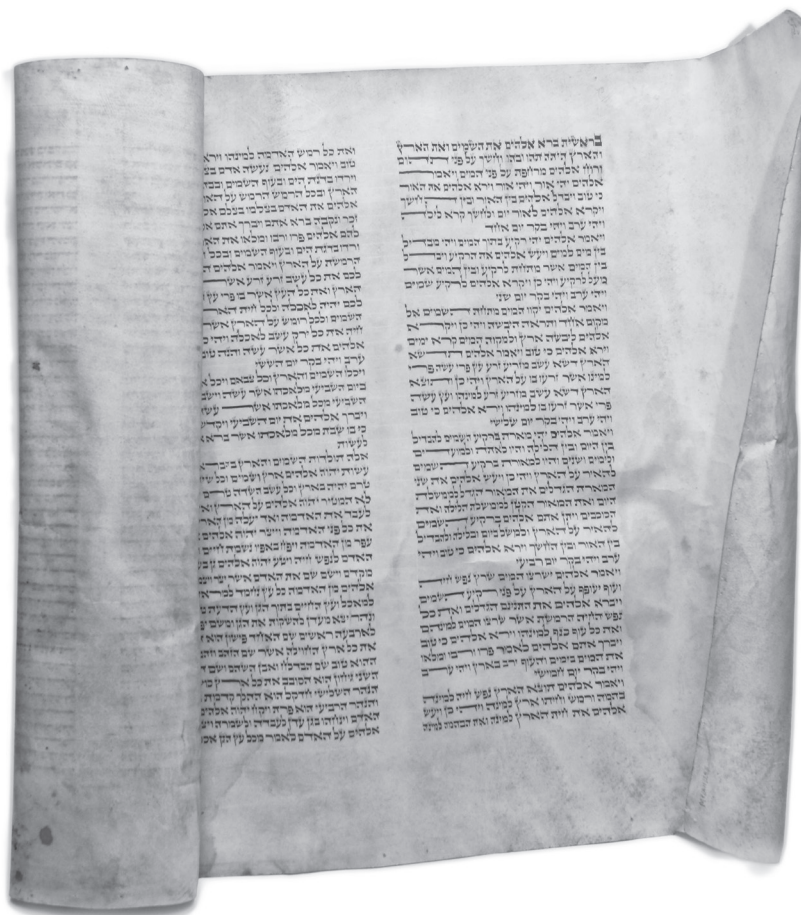
nr 304 i pieczęć tłokowa Cohena (należącego do rodu kapłanów), na której widoczne są dłonie (okres międzywojenny).

Wizerunek ówczesnych pińczowskich Żydów znamy z cennej akwaforty z 1841 r., wykonanej przez Kajetana Wincentego Kielisińskiego (1808–1849), rysownika, szycharza i bibliotekarza. W młodości był uczniem tutejszego gimnazjum, tutaj też pogłębiał swoją wiedzę artystyczną, korzystając z zasobów biblioteki dziedzica Jana Olrycha Szanieckiego.

Kolejną grupę eksponatów stanowią judaika związane z życiem religijnym. Szabat jest najważniejszym świętem judaizmu. Czwarte przykazanie Dekalogu mówi: „Pamiętaj o dniu szabatu, aby go święcić. Sześć dni będziesz pracował i wykonywał wszelką swoją pracę. Ale siódmego dnia jest Szabat Pana, Boga twego” (Wyj. 20, 8–10) oraz „Przestrzegaj dnia szabatu, aby go święcić, jak ci nakazał Pan, Bóg twój” (Pwt. 5, 12). Szabat rozpoczyna się w piątek o zachodzie słońca i kończy o zmierzchu w sobotę. Kobieta (matka) w piątkowy wieczór zapala świece 18 minut przed nastaniem szabatu i odmawia błogosławieństwo nad ich światłem. Spośród pięciu świeczników szabatowych znajdujących się w muzeum, na wystawie pokazywane są dwie pary srebrnych, bogato dekorowanych świeczników, pochodzących z XIX w.³ Natomiast świeczniki mosiężne są wersją bardziej skromną, bez dodatkowych ozdób. Zgodnie z tradycją żydowską świecone były parami, gdyż Bóg w Dekalogu dwa razy nakazał „przestrzegaj szabatu” i „pamiętaj o szabacie”. Po powrocie z synagogi ojciec (pan domu) błogosławił żonę i dzieci, a następnie odmawiał kidusz (z hebr. uświęcenie), czyli błogosławieństwo wina. Kilkanaście kieliszków kiduszowych wystawionych na ekspozycji, datowanych na lata 30. XX w., to w większości kieliszki mosiężne, pierwotnie srebrzone, z rytym motywem liści drzewa palmowego. Jeden z nich, zdobiony motywem kwiatu lotosu, został wykonany w Moskwie w 1884 r. Najciekawszy jest jednak piękny puchar ze szkła ołowianego, osadzony na kobaltowej stopie ze złożoną gwiazdą Dawida umieszczoną na niebieskim tle. Ze wstępnej analizy wynika, że pochodzi ze śląskiego warsztatu szklarskiego i został wykonany około połowy XIX w.

Uroczystość pożegnania szabatu – *hawdala* (z hebr. oddzielenie) – oddziela czas uświęcony od powszedniego. Odmawiano wtedy błogosławieństwa nad światłem, winem i wonnymi ziołami. W tym czasie zapalano świecę hawdalołą, są to dwie cienkie splecione ze sobą świece, symbolizujące sacrum i profanum, świętość i powszedniość, które w szabat stanowiły jedność. W muzeum można obejrzeć taką współczesną świecę, ale to jej podstawka ma wartość historyczną, gdyż pochodzi z przełomu XIX/XX w. Z jednej strony widnieje wizerunek Jerozolimy i napis *Jerusalaim*, z drugiej *Kotel*, czyli Ściana Płaczu. Na zakończenie szabatu w besaminkach umieszczano zioła, których zapach miał „ożywić duszę” i wydobyć ją ze smutku po odejściu dodatkowej, szabatowej duszy. Besamin, czyli wonności, używano w Świątyni Jerozolimskiej jako kadzideł ofiarnych. Pierwsza jest w bardzo często występującym kształcie wieżyczki,

3 Świeczniki szabatowe mają słabo czytelne znaki złotnicze. Świecznik z kwadratową podstawą na nóżkach oznaczony jest cechą „JCH”, świecznik na okrągłej podstawie „Szydberg”.

Fragment Tory pochodzący z synagogi Jędrzejowie, około 1930 r.; wszystkie fot. wykonał Wojciech Bałabański

Dwa jady: większy srebrny z XIX w.; mniejszy wykonany cyny lub cynku, lata 20. XX w.

Świeczniki szabatowe, srebro, po lewej cechowane „JCH”, po prawej „Szyldberg”, XIX w.

Kieliszki kiduszowe, mosiądz, lata 30. XX w.

Puchar kiduszowy, szkło lazurwane, Śląsk, poł. XIX w.

Besaminki, srebro plater, lata międzywojenne

Scyzoryk z napisem „Święty Szabat”, XIX w.

Świecznik chanukowy, mosiądz, lata międzywojenne

Atara, I poł. XX w.

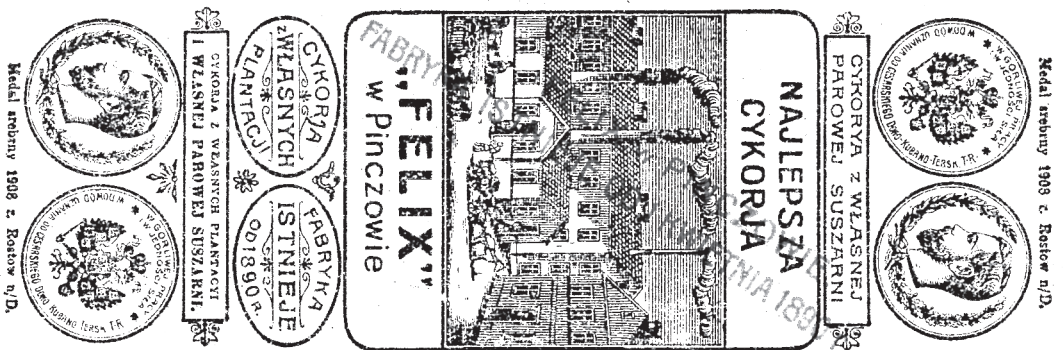
Tefilin, należały do Hirsza Lewkowicza, pocz. XX w.

Mezuzah, okres międzywojenny

Puszka na datki napisem „Cedaka”, lata 20. XIX w.

Fabryka Cykorji „FELIX” w Pińczowie.

Etykiety na cykorię fabryki „Łabędź” Pińczowie, okres międzywojenny

druga uformowana jest w piękny kwiat, w jego kielichu jest miejsce, aby umieścić wonne zioła. Są wykonane ze srebra i pochodzą z okresu międzywojennego.

W 2015 r. w starorzeczcu Nidy znaleziono scyzoryk z kościanymi wkładkami umieszczonymi na rękojeści i wrytym na nich w języku hebrajskim napisem „Święty Szabat”. Według profesora Shaloma Sabar z Uniwersytetu Hebrajskiego ten rodzaj noża był powszechnie używany w rodzinach żydowskich w XIX w. Służył do krojenia chałki szabatowej.

Ośmiodniowe święto świateł – Chanuka (z hebr. poświęcenie) – upamiętnia poświęcenie Świątyni Jerozolimskiej przez Judę Machabeusza w 164 r. p.n.e. Na ekspozycji można zobaczyć interesujący świecznik chanukowy (*chanukija*) wykonany z mosiądzu. Tył przedstawia lwa zamkniętego w koronie, na której jest pojemniczek pomocniczy. Lew stoi na łuku z napisem: „Do zapalania światła chanukowego”. Podstawa z zagłębieniami na oliwę stoi na trzech nóżkach. Drugi, a raczej jego tylna część, przedstawia dwa lwy podtrzymujące menorę stylizowaną na Drzewo Życia (XVIII w.). Lew jest symbolem pokolenia Judy. Dwa lwy mogą mieć odniesienie do tych, które były umieszczone na stopniach tronu Salomona.

Kolejnymi przedmiotami związanymi ze świętem Chanuki są drejdle – czworoboczne bączki, które towarzyszyły dzieciom podczas gry hazardowej. Pochodzą z okresu międzywojennego. Są to żeliwne odlewy znalezione podczas rozbiórki jednego z pińczowskich domów. Zły stan zachowania utrudnia odczytanie hebrajskich liter umieszczonych na bocznych ściankach.

Wśród judaików muzeum posiada również elementy garderoby żydowskiej. W pierwszej kolejności należy wymienić tałes, czyli prostokątny biały szal modlitewny z czarnymi pasami, w którego rogach znajdują się *cicic* (frędzle). Zakładany jest przez Żydów podczas modlitw. Nie ma on wartości historycznej, jest jedynie uzupełnieniem wystawy, podobnie jak *talit katan* i *talit gadol*. *Talit*, czyli kamizelka z *cicic* noszona przez religijnych Żydów pod ubraniem. *Talit katan* przeznaczona jest dla chłopców, a *talit gadol* dla mężczyzn. Często uzupełnieniem tałesu jest *atara*, rodzaj ozdobnego pasa dekorowanego wypukłym haftem, który naszywano na górną krawędź tałesu. Wystawę wzbogaca *atara* z I poł. XX w. Niezwykle cenne są *tefilin* (filakterie) – dwa skórzane pudełeczka, zawierające cztery ustępy biblijne przepisane przez sofera. Na jednym widnieje napis *rosz*, co oznacza, że przymocowywany jest do górnej części czoła za pomocą rzemieni, a na drugim – *jad*, ten oplatany jest na słabszą rękę, z reguły lewą, jednak w rozumieniu osoby leworęcznej będzie to prawe przedramię. *Tefilin* należały do Hirsza Lewkowicza ur. w 1898 r. w Wodzisławiu, zm. w 1989 r. w Izraelu w mieście Ramat Gan. Pomimo wielu przeciwności losu i okresu II wojny światowej nie uległy zniszczeniu, a po wielu latach wróciły do kraju pochodzenia, dzięki ofiarności jego syna. Uzupełnieniem są dwie jarmułki (*kipa*) – nakrycie głowy, które ma przypominać o Bożej obecności. Pierwsza jest w kolorze czarnym i składa się z sześciu

trójkątów zszytych ze sobą, druga biała z granatowymi zdobieniami geometrycznymi. Obie są z I poł. XX w.

Mezusa z umieszczonym w środku zwitkiem pergaminu z dwoma fragmentami Tory zawieszana jest z prawej strony na framudze drzwi wejściowych. Na ekspozycji można obejrzeć piękną ażurową formę wykonaną techniką filigranu ze złożoną literą *szin*. Wydatowana jest na okres międzywojenny.

Puszka na datki pochodząca z lat dwudziestych XX w. została zrobiona z cienkiej blachy. Na wieku znajduje się otwór ozdobiony mosiężną blaszką i napis *cedaka*. Zbieraniem pieniędzy w czasie pogrzebu zajmowały się bractwa pogrzebowe. Były one przeznaczane na pochówki ubogich członków gminy. Pińczowskie bractwo pogrzebowe *Chewra Kadisza* liczyło 30 osób i sprawowało posługę nad umierającymi Żydami do 1822 r., kiedy to zostało rozwiązane przez burmistrza miasta⁴.

W Pińczowie od 1890 r. istniała Fabryka Cykorii „Feliks”, nazwa pochodziła od nazwiska właścicieli. Jedyne ślad, który po niej pozostał, to zachowane w idealnym stanie etykiety. Są one cennym źródłem informacji. Dowiadujemy się z nich, że cykoria pochodziła z własnej plantacji i z własnej parowej suszarni. Podczas rozmowy z potomkami rodziny, którzy mieszkają obecnie w Izraelu, okazało się, że mieli oni ziemię we wsi Brzeście, co sugeruje, że właśnie tam mogli mieć wspomniane plantacje. Muzeum posiada też całe kolby wyprodukowane w Fabryce Cykorii „ŁABĘDŹ” w Działoszycach, założonej w 1868 r. Cały ten zespół znajduje się na ekspozycji.

Na uwagę zasługują także dwie ołowiane plomby towarowe z okresu międzywojennego. Z jednej strony widnieje gwiazda Dawida, z drugiej numer. Służyły do identyfikacji pochodzenia produktów. Miały przeciwdziałać fałszowaniu określonych towarów i zaświadczać o ich pochodzeniu.

Druga fabryka, z którą związane eksponaty znajdują się w zbiorach muzealnych, to nieistniejąca Fabryka i Destylarnia Wódek i Likierów Jakóba Haberfelda w Oświęcimiu. Należała do najstarszych w mieście, założona w 1804 r. Alkohole Haberfelda cieszyły się doskonałą renomą. Wykonywane były na bazie naturalnych soków. Spirytus do produkcji wódek sprowadzano ze Skoczowa. Alkohole wlewano do charakterystycznych butelek z porcelany zamawianych w hucie, opatrzonych oryginalnymi etykietami, które drukowano w Bielsku. Butelki różnego kształtu i wielkości są uzupełnieniem informacji o fabryce. Jedna z nich posiada nawet etykietę firmującą wódkę „Basztówkę”. Wytwarzano ok. 30 gatunków wódek, a trunkiem firmowym był rum orzechowy. Ich nazwy brzmią imponująco: „Magister”, „Old polish whisky”, «„Było nie minęło”. Prawdziwy polski napój 45%», „Old Jamaica Rum”. Etykiety również przyciągają wzrok i wzbudzają podziw degustatorów tych wyśmienitych alkoholi. Do oryginalnych i zachowanych w bardzo dobrym stanie należą etykiety wódek: „Najprzedniejsza czysta 45%”, „Korzeniak”, „Korzeniówka”. Z tej samej wytwórni zachowała się też etykieta „Prawdziwy sok malinowy”.

4 *Handel, rzemiosło i przemysł*, w: Sz.A. Abele, *Ożywienie..., passim*.

Uzupełnieniem ekspozycji są przedmioty współczesne, które współdziałały tematycznie z całością. Należą do nich: kipa (2 szt.), tałas, talit katan, talit gadol, świeca hawdalowa i siedem skanów etykiet z fabryki Haberfelda.

Judaika w Muzeum Regionalnym w Pińczowie nie stanowi zamkniętego działu, wciąż staramy się o powiększenie zbiorów. Najbardziej interesujące są te, których lokalne pochodzenie można potwierdzić. Jednak biorąc pod uwagę wartość artystyczną zabytków muzeum zainteresowane jest zakupem także innych unikatowych przedmiotów kultury żydowskiej.

W połowie września 2016 r., gdy artykuł był już gotowy, muzeum wzbogaciło się o dwa eksponaty. Są to: srebrny pojemniczek na miód zdobiony kiśćmi winogron, który używany był podczas święta Rosz ha-Szana (Izrael), oraz talerz zdobiony złoconiami z napisem „Mazal Tow” (Anglia).

Renata Urban (Regional Museum in Pińczów)

The collection of Judaica at the Regional Museum in Pińczów

The collection of Judaica in the Regional Museum in Pińczów include: cards with fragments of Psalms nos. 6 and 135, a fragment of the Midrash, a prayer for the New Year all discovered during some conservation works; Hebrew prayer books from the interwar period for Passover, Yom Kippur, and the New Year; a few books, a fragment of the printing matrix for the book entitled *Rozmowy zycia* [Talks about life] from the beginning of the 19th century. Synagogue religious objects include: fragments of Torah from Pińczów and Jędrzejów, two yads (pointers used at synagogues for Torah reading). In addition, there are single documents and 3 seals from the nineteenth and twentieth centuries. The artistic objects of the museum collection include: an etching with the image of Pińczów Jews from 1841 made by K.W. Kielisiński; silver and brass Sabbath candlesticks from the nineteenth century ; brass Kiddush wine glasses from the 1930s; a glass bowl from the middle of the 19th century; a silver besaminka – a ceramic spice box for Havdalah; a pocket knife with the inscription *Święty Szabat* [Holy Sabbath]. Single Jewish historical monuments are: a Hanukkah candlestick from the eighteenth century, a Tefillin, a mezuzah made using the filigree technique, a tallit - prayer shawl, an atara (men's ritual costume), vests, two skullcaps, and iron dreidel (is a four-sided spinning top) from the interwar period, a can for donations from the 20 twentieth century. There are also well-preserved labels from the FELIX factory chicory in Pińczów, lead freight seals from the interwar period with the star of David and the bottle labels from a vodka and liqueurs factory in Auschwitz.

Key words: Jews, Pińczów, museum, Jewish art